

grammnak. De lehetséges olyan mérleg, hol a gramm fölébe kerül a kilogrammnak. Egyedül az kell, hogy a mérleg egyik karja több mint ezerszerre hosszabb legyen a másiknál. Az egyensúly törvénye szuverén módon fölötte áll a súlyok egyenlőtlenségének. De soha a kisebb nem győzhet a nagyobb súlyon, ha kettejük viszonylatában királyi fölényvel nem érvényesíti hatását az egyensúly törvénye.

Hasonlóképp, a kollektívval szemben sosem lehet megvédeni a személyt és biztosítani a demokráciát, egyedül az autentikus jó érvényesülésével a közéletben, annak az autentikus jónak az érvényesülésével, mi maga személytelen és semmiben sincs alávetve bármely politikai formának.

A személy szót igaz, gyakran alkalmazzuk Istenre. De ott, ahol Krisztus magát Istent adja a tökéletesség követendő példaképül az embereknek, a személyes mellett nyomatekosen egy személytelen képpel is szól: „Így lesztek fiai mennyei Atyátoknak, aki fölkelti napját jókra is, gonoszokra is, esőt ad igazaknak is bűnösöknek is” (Máté evangéliuma, 5, 45).

Az univerzumnak e személytelen és isteni rendje szép megfeleléje a köztünk működő igazságnak, igazságságnak, szépségnek. Semmi nálunknál alacsonyabb nem lehet méltó ihletője azoknak, kik elfogadták a halált.

Azoknak az intézményeknek fölébe, melyeknek a jog, a személyek, a demokratikus szabadságjogok védelme a tisztük, olyan intézményeket kellene kitalálnunk, melyek hivatása lenne fölsismerni és megsemmisíteni mindazt, ami a kortárs életben az igazságtalanság, a hazugság és a csúfság jegyében tipor a lelkeken.

Ki kell találnunk őket, mivel ismeretlenek, és mert lehetetlen kétségbe vonnunk, hogy nélkülözhetetlenek.

Pilinszky János fordítása

ERKÖLCS ÉS IRODALOM

(Morale et littérature)

A jón kívül nincsen semmi más, mi szép, csodás, folyvást új, folyvást meglepő lenne, édes és állandó részegséget szerezne. A rossz pedig sivár, komor, unalmas és egyhangú. De csak a valódi jó és a valódi rossz esetében van ez így. A képzelt jó és a képzelt rossz ellentétes hatást vált ki. A képzelt jó unalmas és lapos. A képzelt rossz változatos, érdekes, mélyenjáró, ingerlő és csábító tálal teli.

A valóságon ugyanis olyan tehetetlenség, szükség-szerűség uralkodik, mely teljesen hiányzik a képzeletbeliből, amint az életünket irányító nehézkedés is hiányzik egy festővászonról. Az eget-földet elválasztó térben a tárgyak könnyedén, föltartóztatatlan hullanak alá, mihelyt őr nyílik alattuk; fölfelé alig vagy igen kevésnyire mozognak, akkor is kínosan és mesterségesen. Ha valaki lejön a létrán, elvét egy fokot és lecsik: szomorú, de érdektelen látvány, még ha először látjuk is. Ha valaki úgy járna a levegőgömbben, mint valami lépcsőn és naponként vagy a nap mindegyik órájában elvégezné gyakorlatát, hogy felhőkig emelkedik, majd visszacszkedik: csakhamar üggyet sem vetnének rá. Ilyen vi-

szonyban állunk a tiszta jóval. A rosszra nehézkedéshez hasonló erejű kényszerűség ítéli az embert, mely szinte minden jótól megfosztja, mert amit meghagy neki, az nagyon szűkös, inkább nyomasztó, rosszal vegyülékes és piszkos.

Van azonban kivétel. Ha természetfölötti jelenik meg valamilyen formában a földön, azonnal hatálytalanítja a szükségyszerűséget.

Am ha festővásnon ábrázolom a levegőben lépdelő embert, nem tudom fölkelteni vele az érdeklődést. Hiszen az ilyen tünemény jelentősége csak létezésében teljes. Az irrealitás minden értékétől megfosztja a jót.

Az az ember, aki természetes mozgással igyekszik az utcán, mindennapos és érdektelen látvány. Akik furcsán ugrálnak, szökdécselnek, egy pillanatra megállítanak és elszórakoztatnak. Am ha véletlen észrevenném, hogy egyikük-másikuk tüzes parázsos meztelláb tapos, a helyzet tüstént megváltoznék. Az ugráltatásokat, szökdécseléseket borzalom venné körül, a látvány tűrhetetlenné, s borzalmától unalmassá és monotonná is válnék. Figyelmem rátelepszik és kedvtelve állapodik meg a természetes mozgással közlekedő emberen. A képzelt rossz ugyanígy szítja föl érdeklődésünket szabadon magához igazsága iránt, és képzeletünket szabadon magához igazítja. A szükségyszerűséget magán viselő valóság azonban mindenestül megsemmisíti érdeklődésünket. Az egyszerűség, mely a képzelt jót annyira elvakítja, hogy tekintetünk rá sem talál, a valóságos jó kifürkészhetetlen csodája.

De az irodalmat mindenekelőtt a képzelet szüli, s ezért az erkölcsstelenséget nehéz lenne leválasztani róla. Vaskos tévedés tehát, ha az íróknak szemrehányják, hogy erkölcsstelének, mert akkor azt is szemükre kellene hányniuk, hogy egyáltalán írók. (Amint a XVII. században meg is tették.) S akik magasabb erkölcsiségre törek-

szenek, semmivel nem kevésbé erkölcsstelének, mint társaik; legfőljebb rosszabb írók. A többiekhez hasonlóan, minden erőlködésük ellenére, a jó unalmas, a rossz többé-kevésbé vonzó. S ezek után az irodalmat minde-
nestül el lehetne ítélni. Miért is ne? Az írók és a szenvedélyes olvasók fölzúdulnának, hogy az erkölcs nem föltétele az esztétikának. De be is kellene bizonyítaniok, amit soha meg nem tettek, hogy az irodalomra csak esztétikai szempontokat lehet alkalmazni. De az olvasók nem képeznek külön állatseregletet, s akik könyvet vesznek a kezükbe, ugyanakkor számtalan más tevékenységet is folytatnak, lehetetlen hát, hogy az irodalom ne legyen alávetve a jó és rossz kategóriájának, melynek minden emberi tevékenység alá van vetve. Minden tevékenység kétszeresen kapcsolatot tart a jóval és a rosszal, alapjában és megvalósulásában. Egy könyvet egyrészt meg lehet írni jól vagy rosszul, másrészt eredhet jóból is, meg rosszból.

De nemcsak az irodalomban terem erkölcsstelenséget a képzelet. Magában az életben is hasonló hatást fejt ki. Hiszen életünk lényegét is csaknem egyes-egyedül képzelet tartja fenn. Amítjük magunkat jövőnkkel. S az igazság heroikus tisztelődik kivéve, úgy állítjuk be a múltat, ahogy kényünk-kedvünkre átalakítottuk. Nem törődünk másokkal: az alapján vágjuk zsebre őket, amit gondolnak, mondanak, cselekszenek. A valóság élénk tárja elemeit, mint a regényírónak, hogy témáját tetszés szerinti tényből kiválaszthassa, de mi köddel vonjuk körül őket, és az értékek visszajukra fordulnak, mint minden képzeletben, melyben a rossz vonz és a jó unalmat kelt. Ritka pillanatokra ütközünk oly erősen a valóságba, hogy egy percre föleszméltesen, például akkor, ha egy szenttel találkozunk, vagy elvetődünk a szerencsétlenség és bűnözés vidékére; csakis ilyen s ehhez hasonló esetben ébredünk rá a rossz szörnyű

monotóniájára és a jó kifürkészhetetlen csodájára. Ám csakhamar újra visszazuhanunk fecsegésektől nyüzsgő félálomunkba.

Van még egy hatalom, mely föleszmélt az igazságra. A zseniális író művei. Azoké, akiknek zsenialitása teljesen elsőrangú, és érettsége teljébe ért. Műveik túl vannak a képzeleten és minket is kivezetnek belőle. A képzelet leple alatt magának az életnek a sűrűségéhez hasonlót adnak, olyan sűrűséget, melyet az élet nap nap után fölkinál, de nem tudjuk megragadni, mivel hazugságban leljük kedvünket.

Noha ezek a művek is szavakból állanak, a lelkeket igazgató nehézkedés jelen van bennük. Jelen van, és meg is nyilatkozik. Lelkünkben ugyanis ezt a gyakran érezhető nehézkedést saját hatásai fojtják el: mindig tévedés és hazugság kíséri azt, ha megadjuk magunkat a rossznak. A kegyetlenség vagy félelem lejtőjére siklott ember nem képes megítélni a letaszító erő mibenlétét, sem azt, hogy ez az erő milyen kapcsolatban áll a többi külső erővel. Azokban a szavakban, melyeket a zseni gyűjt egybe, egyszerre több lejtőt látunk és érzünk valódi elhelyezkedésében, de mint hallgatók és olvasók egyikről sem fogunk lezuhanni. Úgy érezzük meg a nehézkedést, ahogy akkor érezzük, ha védett helyről pillantunk szakadékba, és nem ragadhat el a szédület. A mélységnek ebben az architektúrájában meg tudjuk különböztetni a nehézkedés változatlan és változóalakjait. Az *Iliász*-ban meglátjuk és egyszerre érezzük a győzelem és a balsiker lejtőit, azt, ami a csatamezőn harcoló katonának sohasem jelenik meg. Aiszkhülosz és Szophoklész színháza, Shakespeare néhány darabja, Racine *Phaedra*-ja (a francia tragédiák között egyedül), Molièreszámos vígjátéka, Villon *Nagy Testamentum*-a-magában hordozza a nehézkedést, mit egyedüli zseni képes megkötni. A jó és a rossz önnön valóságában áll bennük.

E költők zseniálisak voltak, és zsenialitásuk a jó felé irányult.

Mert vannak démoni zsenik is. Érettséghez éppúgy eljutnak. De ahogy a zseni érettsége a jó és a rossz igazi kapcsolatának való megfelelés, a démonikus zseni érettségét elhallgatás jellemzi. Példája és szimbóluma Rimbaud.

Minden olyan író, kit nem táplál egy egészen elsőrangú zseni teljes érettsége, csak abban láthatja létezése értelmét, hogy előkészíti az ilyen zseni számára a színteret. Kizárólag ez a feladat igazolhatja létét, mert másképp ugyanaz az erkölctestelenség fenyegetné, amelyre a dolgok rendje kényszeríti. Ha egy írónak szemrehányás erkölctestelenségét, azt hányják szemére, hogy nem zseni, ha egyáltalán értelme van az ilyen kifejezésnek, vagy létezhet még kifejeletlen zseni. Az, hogy nem zseni, bizonyos értelemben nem az ő vétké; más értelemben pedig egyedül az övé. Hasztalan igyekezet orvoslást keresni a művészet erkölctestelenségére. A zseni az egyedüli orvos, és eredete nem a mi erőfeszítéseinkből származik.

Amit azonban e gyógyíthatatlan erkölctestelenségben orvosolni lehet és kell: az az a feladatkör, melyet a szellemi irányításban az írók sajátítottak ki, holott az semmiképp sem az ő tisztük. Csak a teljes érettségébe eljutott elsőrangú zseni van hivatva azt gyakorolni. A többi író — ha csak az irodalmin kívül nem él benne filozofikus hivatás is, de az ilyen nagyon ritka — alig tartalmazhat számot érdeklődésre világ- és életségemléletét, aktuális kérdésekben való véleményét tekintve, és nevétséges is ennek nyilvánítására kötelezni. E kísajáftás a XVIII. századtól, de kivált a romantikától fogva tart. Dagályos messianizmusával ellepte az irodalmat, s ez szöges ellenében áll a művészet tisztaságával. Valaha az írók kegyuraik kiszolgálói voltak. E körülmény gyakran vezetett

nagyon kínos helyezethez, de jóval előnyösebb volt, mint a messianizmus illúziója, nemcsak az írók és a közönség lelki tisztasága számára, hanem magának a művészetnek is.

E kisajátítás igazában az utóbbi fél- vagy negyedszázad alatt hordta ki leggonoszabb gyümölcsseit, mert hatása akkortól hatolt le a népig. Valosínúleg már azelőtt áramoltatott kisebb-nagyobb mértékű hitványabb szóbeli és írásbeli irodalmat a nép körében. De hajdan ellenszerűl szolgáltak a népetet elárasztó tökéletesen szép tárgyak, vallásos szertartások, imádságok, énekek, mesék, táncok. S főleg hatalmat nem kapott e tiszttség. De az utóbbi negyedszázadban minden felügyelet, mely az irodalmárok bitorolta szellemi irányítás föladatához tartozik, a legközönségesebb megnyilatkozások szintjére süllyedt. Van ugyanis folytonosság e megnyilatkozások és a legkiválóbb irodalmi termékek között, és a közönség ezt jól tudja. Hiszen ugyanabba az irodalmár csoportba, melyben senki nem tagadta meg kézzoroztatást a másiktól, tartoztak azok is, akik kizárólag az ilyen megnyilatkozásokat gyártották, alkalmi cinkosaikkal és legnagyobb szellemeinkkel együtt. Egy Valéry-vers és egy használóját előnyös házassággal kecsegtető szépítőszert reklámja között sehol nincs törés e folytonosságban. Mert a szépítőszert reklámja az irodalom által kisajátított szellemiség folytán olyan hatalmat gyakorol falusi lánykák szemében, mint egykor papjuk szava. Miért csodálkozunk azon, hogy oda jutottunk, ahol most vagyunk? Ilyet megengedni büntény, s ennek felelősségét önvádként kellene hogy viseljék mindazok, akik tollforgatásra hivatottak.

A szellemi irányítás tisztét évszázadok során csaknem egészen papok látták el. Gyakran kegyetlen rosszul feleltek meg, ahogy az inkvizíció máglyái is tanúsítják, de legalább volt valami jogcímük rá. Valójában csak a leg-

kiválóbb szenteké lehetne ez a szerep, ahogy az írók között is csupán a legnagyobb zseniké. Mindazonáltal hivatásánál fogva minden pap szentségre törekszik, ösztönzését abból, s az egyedül igaz szent követéséből, válalásából, azaz Krisztusból nyeri; ha netán nem ezt cselekszi (s ez gyakran megtörténik), föladatának nem tesz eleget. De ha egy keveset is megfelel neki, több jót adhat az embereknek, mint amennyi jó saját magának van. Az író vízszont csak önmagától foghat hozzá valamihhez: más írók hatásának engedelmeskedhet, de ihletét nem szerezheti be tőlük.

Mikor a valóságban a papság már csaknem teljesen elvesztette irányító szerepét a XVIII. századi felvilágosodás következtében, írók és tudósok vették azt át. De az egyik éppúgy alkalmatlan erre a szerepre, mint a másik. A matematika, fizika, biológia éppúgy messze áll a szellemi irányítástól, mint a szavak egybegyűjtésének művészete. Hogy az irodalom és a tudomány mégis kisajátította ezt a szerepet, az annak a jele, hogy szellemi élet nincsen már. Napjainkban ugyan több jel vall rá, hogy az írók és tudósok e kisajátítása a vége felé jár, s csak látszatai maradtak fenn. Am csupán akkor örülhetnénk ennek, ha nem kellene félnünk is, hogy sokkal rosszabb fog lépni a helyébe.

Az igazi zsenik alkotásai azonban elmúlt századokból is itt maradtak. Törődjünk hát ezekkel. Róluk való elmélkedésünk kimeríthetetlen ösztönzésünkre lehet, hogy útbá igazítson. Ha méltóképp ápoljuk ezt az ösztönzést, arra irányít majd, hogy — Platon szavai szerint — szartyat bontsunk vele a nehézkedés ellen.

Reisinger János fordítása